

Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî'nin İşlam Mezheplerine Bakışı

Kıyasettin KOÇOĞLU*

Ahmed Ziyauddin Gumushanevi's View of Islamic Sects

Citation/©: Koçoğlu, Kıyasettin, (2010). Ahmed Ziyauddin Gumushanevi's View of Islamic Sects, MİLEL VE NİHAL, 7 (3), 109-144.

Abstract: Throughout world it is possible to see various examples of the universal religions which have strong nationalistic echoes. We notice such examples particularly in Christian tradition. Anglican Church is an example of national and local adaptation of Christianity that has strong influence of English nationalism. It is known that there appeared some sectarian movements within Islamic tradition mainly due to various social and cultural backgrounds. In this context, it is noticeable particularly from late Ottoman period onwards Islamic understanding stressing Turkish culture and identity came into prominence in Anatolia, which is so-called "Turkish Islam" today. Popular ideology of Westernisation and nationalism of that time seemed quite influential in this understanding. After the collapse of the Empire, newly founded Republic carried out a policy concerning religion, mainly Islam, aiming to create an understanding of religion which is harmonious with the founding philosophy of the Republic, mainly Westernisation, nationalisation and secularism. That is why the State changed all present institutions concerning religion founding the new ones in accord to its policy, and tried to change traditional understanding of religion sometimes by force. However, the efforts forcing people to adapt the policy of religion have generally been unsuccessful. The characteristics of Islam have certainly played an important role in this. However, the period

* Yrd. Doç.. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İşlam Mezhepleri Tarihi ABD [kkiyas@hotmail.com]

of multi-political parties has been a turning point since during this period the people have experienced a freedom in social and cultural context in some degree. During this period, it is noticeable that Islamic understanding with strong emphasis of Turkish culture and identity, so-called "Turkish Islam", has been adapted not only the religious institutions of the State but also by some religious communities.

Key Words: Universal religions, Anglican Church, Islam, Turkish Islam, nationalism.

Atıf/©: Koçoğlu, Kıyasettin, (2010). Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî'nin İslam Mezheplerine Bakışı, Mîlel ve Nihal, 7 (3), 109-144.

Öz : Gümüşhanevî, Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş, mutasavvıf bir âlimdir. Başta Tasavvuf olmak üzere Hadis, Fıkıh, Kelam, İslam Mezhepleri, Ahlâk alanlarında eserler vermiştir. 73 Fırka hadisini değerlendiren Gümüşhanevî bu hadis doğrultusunda mezhepleri tasnif etmektedir. Mezhepleri, Fırka-i Naciye, Sapık, ve Kafir-Mürted ve Zındıklar olmak üzere üç ana başlıkta ele almaktadır. Fırk'a-i Naciyeyi, Eş'arilik, Selefi Muhaddisler ve Ehl-i Sünnet olarak tasnif etmektedir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ile Hanefi-Mâturîdî geleneğini kastetmektedir. Bu tasnifi ile özgündür. Sapık Mezhepleri Mutezile, Şia, Havâric, Mürcie, Neccâriye, Cebriye ve Müşebbihe'yi olarak ayırmaktadır. Bu fırkaların alt kollarının toplamı 72'ye ulaşmaktadır. Gümüşhanevî, bu zikredilen fırkaların dışında da pek çok fırkadan bahsetmektedir. Aralarında bağlantı kurduğu gibi kurmadan hatta isimlendirmeden sadece bir fırka olarak zikrettikleri de bulunmaktadır. Gümüşhanevî, kendisini Hanefî-Mâturîdî gelenek içerisinde konumlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhanevi, İslam Mezhepleri, Fırka-i Naciye, Mâturîdî, Ehl-i Sünnet.

Giriş

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde yaşamış, ilmi, eserleri, yetiştirmiş olduğu talebeleri, tarikat anlayışı, tekkesi, padişah nezdindeki nüfuzu gibi pek çok niteliğiyle hem yaşadığı döneme hem de sonraki dönemlere önemli etkisi olan Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî Hadis, Fıkıh, Tasavvuf, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi başta olmak üzere İslami bilimler alanında çok sayıda eser telif etmiş ve yaşadığı devrin ilmi-fikri yapısına önemli katkıları olmuş bir âlimdir.

Çalışmamızda, Gümüşhanevî'nin itikâdi ve siyasi fırkalar/mezhepler olarak tanımladığımız İslam düşünce ekollerini

tanımlaması, tasnifi, onların görüşlerini değerlendirmesi ve kendisini mezhepsel açıdan nasıl konumlandığı gibi meseleleri İslam Mezhepleri Tarihçiliği açısından ele alınacaktır. Osmanlı Devletinin son dönemindeki medreselerde yetişmiş tasavvuf meşrepli ve Ehl-i Sünnet mensubu bir alimin mezheplere bakışı ortaya konularak, yaşadığı dönemin mezhep algısına ve problemlerine bir bakış aralanmaya çalışılacaktır. Böylece bu çalışmayla yakın dönem İslam Mezhepleri ile ilgili yapılacak araştırmalara mütevazı bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Gümüşhanevî'nin konuyla ilgili fikir ve yaklaşımlarının bir bütün olarak doğru kavranabilmesine katkı sağlayacağı düşünceyle hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermek uygundur.

Hayatı ve İlmi Kişiliği:

Asıl adı Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman el-Gümüşhânevî'dir. İlmi derinliği ve dine olan hizmetine işaretle "Ziyaeddin" mahlası verilmiş, doğduğu ve bir müddet yaşadığı Gümüşhane'ye nispetle de "Gümüşhanevî" denilmiş ve bununla da meşhur olmuştur.¹ Doğum tarihi hakkında farklı bilgiler zikredilse de doğruya en yakın tarihin 1228/1813 senesi olduğu söylenebilir.²

Gümüşhanevî'nin, Gümüşhane'nin Emirler Mahallesinde yaşadığı, ailesinin ticaretle uğraştığı, baba adının Mustafa, dede adının Abdullah olduğu, bir amcası ve bir de ağabeyi olduğu bilinmektedir.³ On yaşına kadar Gümüşhane'de yaşayan Gümüşhanevî

¹ Mustafa Fevzî b. Numân, *Hediyyetü'l-Hâlidîn*, İstanbul, 1313, s. 15; el-Kevserî, Mehmed Zâhid b. Hasan, *İrğâmü'l-Merîd*, İstanbul, 1328, s. 70.

² Krş., Mustafa Fevzî, age., s. 16; Kevserî, age., s. 70; Gündüz, İrfan, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, Seha Nşr., İstanbul, 1984, s. 11.

³ Gündüz, İrfan, *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî, Hayatı, Faaliyetleri, Eserleri ve Tesirleri*" Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 17-18; Demirer, Macit, *Hadis İlimleri Açısından Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî (v. 1311/1893) ve Levâmiu'l-Ukûl Adlı Eseri*" Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. S.B.E., Konya, 2007, s. 30-31. NOT: Demirer, Gümüşhanevî'nin sülalesinden dolayı mahalleye ismin verildiği görüşüne katılmaktadır. (bk. ae., s. 32; San, Sabri Özcan, *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî'nin Hayatı Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Mahalli Tespitler ve Şahsi Tereddütleri-*

tahsiline burada başlamıştır. Beş yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmiş, sekiz yaşına geldiğinde ise *Kasâid, Delâil-i Hayrât ve Hizb-i A'zâm* adlı eserleri hatmedip icâzet almıştır.⁴ On yaşlarında ailesiyle Trabzon'a göç eden Gümüşhanevî, eğitimine burada devam etmiştir. Babasına işlerinde yardım etmek zorunda kalmasına rağmen bölgenin âlimlerinden sarf, nahiv ve fıkıh dersleri tahsil ve tadrîs etmiştir.⁵

1247/1831 tarihinde yaklaşık on sekiz yaşlarına geldiğinde *Menâkıb*'daki verilere göre ticari alış-veriş için⁶ Hocaîade'nin verdiği bilgiye göre ise tahsilini tamamlamak amacıyla⁷ amcasıyla İstanbul'a gelmiştir. İlim tahsili için geri dönmekten vaz geçip, İstanbul'da kalmaya karar veren Gümüşhanevî, Bâyezid Medresesine yerleşmiştir.⁸ İstanbul'da uğradığı ilk ilim merkezi olan Bâyezid Medresesinde kimliği henüz bilinmeyen bir veliden Hikmet, Ahbâr, Tasavvuf ve Fen gibi aklî-naklî ilimleri tahsil etmiştir. Bu zâtın vefatının ardından Mahmut Paşa Medresesi'nde on yedi sene ilim talim etmiştir.⁹ Şer'î ve zâhirî ilimleri, padişah ve saray hocalarının rahle-i tadrîsinde tamamlayan, icâzet almadan önce arkadaşlarına ders verebilecek kadar başarılı olan Gümüşhanevî'nin, henüz icazetini almadan arkadaşlarına akâid dersleri okuttuğu bilinmektedir. İcâzet aldıktan sonra Bayezîd ve Mahmud Paşa Medreselerinde müderrisliğe başlamıştır.¹⁰

Seksen yaşından fazla bir ömür yaşamış olan¹¹ Gümüşhanevî'nin vefat günü hakkında kaynaklarda farklı bilgiler olsa da

miz", Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s.52; Mustafa Fevzi, age., s. 16.

⁴ Mustafa Fevzi, age., s. 16-17; Kevserî, age., s. 70, Gündüz, agb., s. 18, Demirer, agt., s.39

⁵ Gündüz, agb., s. 19; Demirer, agt., s. 39.

⁶ Mustafa Fevzi, agm., s. 20.

⁷ Demirer, agt., 40 (Demirer, Hocaîade, Mevlânâ Ahmed Ziyâüddin el- Gümüşhanevî, Ceride-i Sûfiyye, s. 6'dan aktarmaktadır.)

⁸ Mustafa Fevzi, age., s. 20-21.

⁹ Gündüz, agb., s. 19-21; Arslan, agb., s. 116.

¹⁰ Gündüz, agb., s. 21-22.

¹¹ Arslan, Ahmet Turan, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî'nin Verdiği Bazı İcâzetnâmeler*, Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 116.

7 veya 8 Zilkade 1311/1893 tarihinde vefat ettiği genel kabul görmektedir.¹²

Hocaları

Gümüşhanevî'nin Gümüşhane'de ders aldığı hocalardan, Laz Hoca olarak kaynaklarda zikredilen ve hakkında fazla bir bilgi bulunamayan Şeyh Osman Efendi, Şeyh Halid es-Sa'îdî¹³ ve icazetnamelerde Şeyh Salim, Şeyh Ömer el-Bağdâdî, Şeyh Ali el-Vefâi ve Şeyh Ali'nin ismi geçmektedir. Aldığı dersler ve hocaları dikkate alındığında bu döneminin tasavvufi bir çevrede geçtiği görülmektedir.¹⁴ Bayezîd Medresesinde kimliği tarafımızca meçhul olan bir veliden hikmet, ahbar, tasavvuf ve fen dersleri aldığı rivayet edilmektedir.¹⁵

Mahmut Paşa Medresesinde ise birçok hocadan ders almış olmasına rağmen sadece üç tanesinin ismi bilinmektedir. Onlar;

1. Şehrî Hafız Muhammed Emir el-İstanbulî:¹⁶ Devrin meşhur âlimlerinden olan Şehr-i Hafız, tarikat cihetiyle Gümüşhanevî'ye intisap etmekle birlikte talebesinin eserlerine takrizler yazdığı da bilinmektedir.¹⁷

2. Abdurrahman el-Harpûtî el-Kürdî (1169/1756): Devrin önemli ilim adamlarından olup, İlginli Hüseyin Efendi ve Muhammed Sâdik Erzincânî'den dersler almıştır.¹⁸

Gümüşhanevî'nin hocalarına dikkat edildiğinde sufi meşrepli âlim kimselerden oluştuğu dikkat çekmektedir.¹⁹

Öğrencileri

Gümüşhanevî'nin önemli sayıda öğrenci yetiştirdiği verdiği icazetnamelerden anlaşılmaktadır: Hadis ve fıkhıta 30; tasavvuf ve

¹² Mustafa Fevzî, age., s. 61; Kevserî, age., s. 76; Gündüz, 79; Demirer, agt., s. 38.

¹³ Gündüz, agb., s. 19; Demirer, agt., s. 39.

¹⁴ Gündüz, agb., s. 18.

¹⁵ Gündüz, agb., s. 19-21.

¹⁶ Mustafa Fevzi, age., s. 24.

¹⁷ Gündüz, age., s. 22-23; Demirer, agt., s. 41.

¹⁸ Gündüz, age., s. 24-25.

¹⁹ Gündüz, agb., s. 21.

ahlakta 15, tefsirden 8; muhtelif eserlerden 11 kişiye icazetname vermiştir. Ayrıca isimleri bir icazetname hacmine sığmayacak kadar fazla müellifin eserlerini tetkik ve mütalaa etmiştir.²⁰ Gümüşhanevî'nin aynı zamanda bağlı bulunduğu tarikatı dolayısıyla toplamda 116 tane halifesi olduğu, bunların 111 tanesinin Türk, 5 tanesinin ise Arap olduğu rivayet edilmektedir.²¹

Eserleri

İcazetini aldıktan sonra Bayezîd medresesinde müderrisliğe başlayan Gümüşhanevî, ders halkasını gittikçe genişletirken bir yandan da otuz yıl sürecek olan ilmi eserler tertip ve telifi ile neşriyat hizmetlerine başladı ve bu sürecin 1268/1848 -1292/1875 yılları arasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²² Onun eserlerini birkaç başlık altında tasnif edebiliriz.

1. Tasavvuf:

a. Camiu'l-Usûl: Gümüşhanevî'nin Tasavvufa dair eserlerinden en önemlisidir. Tam adı, "Câmiu'l-usûl fi'l-evliyâi ve envâihim ve evsâfih ve usûli külli tarîkin ve mühimmâti'l mürîd ve şürûtu's-şeyh ve kelimâti's-sûfiyye ve ıstılâhihim ve envâi't-tasavvuf ve elfi makâmât" şeklindedir. Eser insanların tarikat usullerini ihmal etmeleri nedeniyle kaleme alınmış, tarikat erkan ve düsturları ile ilgili geniş malumatlar içermektedir.²³

b. Ruhu'l-Ârifin: Gümüşhanevî'nin "Allah sevgisinin makamların ve derecelerinin en yükseği olduğunu, muhabbetullah, gerçek sevginin delilleri, aşk, sevginin insanda farklı farklı olabileceği, Allah (cc.) sevgisinin alametleri, rıza, tevbe, sabır, şükür, recâ, havf, zühd, tevekkül ve muhabbet gibi kavramları ele aldığı eseridir.²⁴

c. Mecmû'atü'l-Ahzâb: Üç ciltten oluşan eser, bütün tarikatlara ait evrâda yer vermektedir. İlk cildinde Şâzelî, ikinci cildinde

²⁰ Gündüz, agb., s. 22.

²¹ Mustafa Fevzi, age., s. 88-93; Demirer, agt., s. 43.

²² Gündüz, agb., s. 22.

²³ Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Camii'l-Usul ve Eki*, Mütercim: Hüsameddin Fadiloğlu, İst., 2007.

²⁴ Demirer, agt., s. 104.

Nakşîbendî ve üçüncü cildinde de Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin hizblerine ağırlık verilmiştir.²⁵

d. Kitabu'l-Ârifin fi Esrâr-ı Esmâi'l-Erba'în: Eser, Seyh Ebu'l Abbas Muhammed el-Bûnî'nin şerhinden kısaltılarak alınan dua cümlelerini içermektedir. Kırk adet dua cümlesinin maddi ve manevi faydaları, sayısı ve nasıl söyleneceğini açıklamaktadır. *Mecmuatu'l-ahzab'ın* II. Cildinin kenarında 550-569 sayfaları arasında bulunmaktadır.²⁶

e. Mektup: Gümüşhanevî'nin Mısır'da iken halifesi Hasan Hilmi Efendi'nin sahsında bütün müridlerine hitaben yazdığı tahmin edilen, büyük boy iki sayfalık ve Türkçe yazılmış bir mektuptur. Kendisinin tasavvufî görüşlerini, müridlerine olan tavsiyelerini ve şeriat, tarikat, hakikat ve marifetin on makamını içermektedir.²⁷

2. Hadis

a. Râmûzü'l-Ehâdis: Gümüşhanevî'nin hadislerle ilgili en önemli eserlerinden birisidir, ilk defa 1275/1859 yılında baskısı yapılmıştır. Hadisin tanımı, konusu, gayesi, hadis çeşitleri ve hadis tahammül yolları, şeyh, talebe ve kâtibin adabı, *Râmûzü'l-ehâdis* ve hadisin önemini anlatan Osmanlıca bir metin, şemail-i Nebî, on adet takriz yazısı, Birgivi'ye ait *Hadis Usûlü* ile ilgili iki küçük risale bulunmaktadır.²⁸

b. Levâmiu'l-Ukûl: *Râmuzu'l-Ehâdis*'in şerhi durumundaki eser Gümüşhanevî'nin en hacimli eseridir.

c. Garâibu'l-Hadis; eserin bir diğer ismi *Acâibü'n-Nübüvve* ve *Dekâiku'l-Velâye*'dir. *Garâibü'l-Ehâdis*, Gümüşhanevî'nin "kırk hadis"ten sonra yazdığı kitapların ilkidir. Belli bir konuya hasredil-

²⁵ Gümüşhanevi, Ahmed Ziyaüddin, *Büyük Dua Kitabı*, (Mecmuati'l-Ahzab'dan Seçme Dualar), terc., Ahmet Faik Arslantürkoğlu, İslamoğlu Yayınları No:49; Demirer, agt., 104-105.

²⁶ Aydoğdu, Rukiye, 19 YY. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi*, Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî Özelinde, Basılmamış, Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. SBE., Ankara, 2008, s. 61.

²⁷ Aydoğdu, agt., s. 61.

²⁸ Demirer, agt., s. 86.

meden hadislerin ilk harfleri esas alınarak toplam da 1240 hadise yer verilmiştir.²⁹

d. Letâifü'l-Hikem: *Garâibü'l-ehâdîs*'in şerhi *Letâifü'l-Hikem*'dir. Müellif bu eserini, *Garâibü'l-Ehâdîs* ve *Râmûzü'l-Ehâdîs*'i bitirdikten sonra kaleme almıştır.³⁰

e. Hadîs-i Erbaîn: On sahifelik ve toplam kırk iki hadisten oluşan küçük bir eserdir. Abdest, namaz, tövbe, rüya, rukye, hadis yazımı ve mescitlere dair birer, hac ve selamlama ile ilgili ikişer, dua ile ilgili üç, fiten ile ilgili beş, âdab ile ilgili altı, ilim ve âlimlerle ilgili sekiz ve çeşitli konularla ilgili yedi hadisten oluşmaktadır.³¹

3. Ahlak

a. Necâtü'l-Gâfilîn: Tam adı "*Kitâbü Necâti'l-Gâfilîn min Envâi'l-Kebâir ve's-Sağâir ve'l-Ahlâki'r-Rezâil Mea'd-Delâil*"dir. Gümüşhanevî'nin 125 büyük günah, 160 küçük günah ve ayet ve hadislerden hareketle ahlak-ı zemîme'yi saydığı bir eserdir.³²

b. Devâü'l-Müslimîn: Toplam 22 sahifeden ibaret olan eserde, günahların mutlak zararlarının ve 57 neticesinin olduğu, işleyene, işlenene, yere ve zamana göre de cezanın katlanacağı ve bundan kurtulmanın mümkün olduğu ayet ve hadislerle izah edilmektedir.

c. Netâicü'l-İhlâs: Asıl adı *Risâle-i Netâici'l-İhlâs fi Hakkî'd-Du'âi ve Marifetihî ve Erkânihî ve Şurûtilihî ve Menâfihihî*'dir. Eserde, duanın şartlarından, adabından, yapılacak zaman ve mekanlardan, duaları makbul olanlardan, duanın kabul olma alametlerinden ve dua çeşitlerinden bahsedilmektedir.³³

²⁹ Demirer, agt., s. 65-67.

³⁰ Demirer, agt., s. 80.

³¹ Gümüşhanevi, Ahmed Ziyaüddin, *Kırk Hadis*, Mütercim: Dr. Mehmed. S. Bursa-ı, I. Baskı, Konya, 2006.

³² Demirer, agt., s. 105-106

³³ Demirer, agt., s. 107

4. Fıkıh

Camiu'l-Menâsik alâ Ahseni'l-Mesâlik: Hac ibadetini konu alan eserin ilk ve tek baskısı 1289/1872 yılında Mahmudiyye Matbaasında yapılmış olup 432 sahifedir.³⁴

b. Kitâbü'l-Âbir fi'l-Ensâri ve'l-Muhâcirve'l-Cihâdi ve'l-Ğazvi ve'ş-Şühedâi me'a Ahkâmihâ ve Hakâyikihâ ve Dekâyikihâ ve Tefâsirihâ ve Envâ'ibhâ ve Fezâlihâ: Hicret ve cihad konusunun ayet ve hadislerle ele alınıp incelendiği, 52 sahifeden oluşan risale 1276/1859 yılında basılmıştır.³⁵

c. Kitâbu'l-Matlabu'l-Mücâhidîn: *Kitabu'l-Âbir* içerisinde 42-50. sahifelerin kenarında verilen sekiz sahifelik bir risaledir. Müşavere, dua, düşmanla karşılaşıldığında sabır ve sebat göstermek, mücahitlerin fazileti, şehitlerin üstünlüğü, nöbet beklemenin fazileti gibi konular ele alınmaktadır.³⁶

d. Risâletün Makbûletün fi Hakki'l-Müceddid: *Kitâbu'l-Âbir* içerisinde bir sahifelik bir risaledir. Hz. Peygamberin "Cenâb-ı Hak her yüzyılın başında, bu ümmete dinini yenileyen bir müceddid gönderir" hadisi hakkındadır.³⁷

5. Akâid

a. Câmiu'l-Mütun: Eser hakkında daha sonra geniş bilgi verilecektir.

b. Vasiyyetleri: *Kitâbu'l-abîr*'in sonunda yer almaktadır ve Gümüşhanevî'nin müridlerine vasiyetlerini konu alan iki sayfalık bir risaledir.³⁸

Gümüşhanevîye nispet edilmesine rağmen ona ait olmayan bazı eserlerden de bahsedilmektedir. Onlardan bazıları şunlardır:

³⁴ Gündüz, agb., s. 112-127.

³⁵ Gündüz, agb., s. 130-135.

³⁶ Gündüz, agb., s. 135.

³⁷ Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Müceddid Risalesi ve Vasiyetler*, Mütercim: Dr. Mehmed S. Bursalı, I. Baskı, Konya 2006.

³⁸ Gümüşhanevî, *Müceddid Risalesi ve Vasiyetleri*; Aydoğdu, agt., s. 65.

Zübdetü'l-Aka'id ve Nuhbetü'l-Fevâid³⁹, Müstağni's-Şüruh mine't-Tasrîf, Şerh-i İsağoci, Miftahü's-Saade ve Misbâhu'l-Ervâh, Zâirü'l-Kudüs, Terceme-i Cânibi'l-Ğarbî fi Hall-i Müşkilât-ı İbn Arabî, Zübdetü'l-Beyân, Vefeyât-ı Bursa, Ravzatu'l-Müflihîn⁴⁰

Gümüşhanevinin Eserlerinde Mezhepler

Gümüşhanevî'nin mezhepler ile ilgili fikirlerini ortaya koyduğu eseri "Camîu'l-Mütun" dur. Eserin tam adı "Câmîü'l-mütun fî hak-ki envai's-sıfatî'l-ilahiyye ve'l-akaidi'l-Matürüdiyye ve'l-elfazi'l-fikri ve tashihi'l-a'mali'l-acibiyye"⁴¹ dir. Eserin sonunda Ebûbekir b. Mustafa el-Boyabâdî ile Şeyh Muhammed Murad tekkesi şeyhi Hâfız Feyzullah Efendi'nin birer takrizleri bulunmaktadır. Tarih olarak hicri 1273/(M. 1856) kaydı bulunmaktadır. Eser Abdulkadir Kabakçı ve Fuat Günel tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilmiş ve "Ehl-i Sünnet Akaidi" ismiyle yayınlanmıştır.⁴² Ancak eserin kapağında yer alan "Kitabın Arapça Ünvanı: Câmîu'l-Mütûn fi Hakkı Envâi's-Sıfatî'l İlahiyye ve Elfazi'l-Küfr ve Tashihhi'l-A'mali'l-'Acibiyye" şeklindeki isimde, çalışmamızda esas aldığımız elyazması nüshada yer alan "ve'l- Akaidi'l-Mâtürîdîyye" kısmına yer verilmemiştir.⁴³ Eserde asıl metin kenarlarında da yer alan şerhin Gümüşhanevî'ye ait olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ Bu şerh asıl metni tamamlayıcı niteliktedir ve mezhepler ile ilgili bilgilerin önemli bir kısmı burada yer almaktadır. Ancak tercüme tekniğinden kaynaklanmış olabileceğini düşündüğümüz, orijinal eserin şerh kısmındaki bazı bilgilerin tercümede yer almadığı ve "bize göre" ifadesinin "Mâtürîdîlere yani bize göre" şeklinde isimlendirildiği görülmektedir.⁴⁵ Tercümede kullanılan nüshanın kayıtları

³⁹ Eserle ilgili geniş bilgi için bkz., Koçoğlu, Kıyasettin, "Hasan b. Ömer es-Sunkürî'nin Zübdetü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid'inde "Hey'et'l-Kallp Şeceretü'l-İman ve Şecertü'l-Niran" Modeli", *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 7, S. 2, İstanbul, 2010, ss.(321-333)

⁴⁰ Aydoğdu, agt., s. 64-65.

⁴¹ Dârü't-tübâati'l-âmire, İstanbul, H. 1273/1856. 144 s. Eserin Nüshası İSAM Kütüphanesi Dem. No: 014233 de kayıtlıdır.

⁴² Bedir Yayinevi, İstanbul (trz).

⁴³ *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), Bedir Yayınları (Trz.), İç Kapak.

⁴⁴ *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), s. 4, 24, 74.

⁴⁵ Krş., *Camîu'l-Mütun* (Şerh), s. 2; *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), s. 27.

zikredilmediğinden elimizdeki nüsha ile ayniyetini tespit edemedik. Ancak bir fikir vermesi açısından karşılaştığımızda Türkçe tercümesinde metnin aynen günümüz Türkçesine aktarılmasından ziyade yorumsal bir tercüme yapıldığı görülmektedir. Mana açısından bütünlük korunmuş gibi görünse de orijinal metinde olmayan bazı mezhepsel isimlendirmeler tercümede görülmektedir.⁴⁶ Orijinal nüshada geçen mezhep, kişi ve eser isimlerinin bir kısmı tercümede yer almamaktadır. Birebir kullanımda bu farklılıklara dikkat edilmesi önem arz etmektedir.

Eser üç temel Bölümden oluşmaktadır.⁴⁷ Birinci Bölümde, Allah'ın sıfatları ve itikad, İkinci Bölümde, elfazı-ı küfür, Üçüncü Bölüm de ise amellerin doğru yapılması konuları ele alınmaktadır.

Gümüşhanevî'nin mezheplerle ilgili meseleleri *Câmiu'l-Mütûn* isimli eserinden başka asıl nüshasına ulaşamadığımız "*Netayicu'l-İtikat*"⁴⁸ isimli eserinde de yer aldığı bilinmektedir. Eser, "*Zübdei Akâid Nuhbetü Fevâid*"⁴⁹ ismiyle Hasan b. Ömer es-Sunkuri tarafından Osmanlıcaya çevirisi yapılmış ve 1281/1964 tarihinde basılmıştır.⁵⁰ Sunkuri'nin bu eserinde yer alan bazı bilgilerin *Camiu'l-Mütun* ile zaman zaman uyuşmadığı da görülmektedir. Dolayısıyla eserin Gümüşhanevî'nin "*Netayicu'l-İtikat*" isimli eserini ne kadar yansıttığı ayrı bir çalışmanın konusu yapılarak netleştirilmesi Gümüşhanevî hakkında yapılan çalışmalar açısından önem arz edecektir.

İslam Mezhepleri tarihi açısından eserlerin yazılış sebeplerinin bilinmesi, yazarın meseleye bakışının tespiti ve yaklaşımlarının doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir. İlk dönem İslam

⁴⁶ Bk., Tercüme metinde "Mâturîdîlere yani bize göre" şeklinde geçerken, asıl metinde "bize göre" şeklindedir, Mâturîdî geçmemektedir. Bir başka yerde "Ashabımızdan Kadı Ebu Bekir" ifadesi Mâturîdî Mezhebinden Kadı Ebu Bekir" şeklinde tercüme yapılmıştır. *Camiu'l-Mütun*, s. 1, 4, 8; *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), s. 27, 30, 38.

⁴⁷ *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), s. 27.

⁴⁸ Aydın, Osman, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Hititkitap Yayınevi, I. Baskı, Çorum, 2008, s. 200-201.

⁴⁹ *Zübdetü'l-Akaid Nuhbetü'l-Fevâid*, çev. Hasan bin Ömer es-Sunkuri, -Taş bs.- İst.: İsmail Hakkı'nın Litografya Destgahı, 1281/1865.

⁵⁰ Eserin el yazması nüshası İSAM kütüphanesinde, Demirbaş No: 178161 no da kayıtlıdır.

Mezhepleri Tarihi klasik eserlerinden Makâlât, Fırak ve Milel-Nihal türü eserlerin en önemli özellikleri olarak yazarlarının belli bir mezhebin görüşünü savunmak veya reddetmek amacıyla kaleme almış olmalarıdır. Bu durum eserlerin nesnellğine gölge düşürürken karşıt kabul ettikleri fırkalar hakkında verdikleri bilgilerin de dikkatlice kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Zikredilen eserlerin bahsedilen özelliklerine rağmen tarihsel olarak değerleri tartışmasız ortadadır. Çünkü ilk döneme en yakın eserler olmalarının yanında o dönemin tartışmalarının üslubu ve mahiyeti hakkında da önemli bilgiler içermektedirler. Bu konuda önemli örneklerden birisi el-Bağdadî'nin "*el-Fark Beyne'l-Fırak*" isimli eseridir. Müellif eserinin başında "ben bu eseri Ehl-i Sünnetin hak diğerlerinin batıl olduğunu ortaya koymak için yazdım."⁵¹ ifadesi eserde diğer mezheplere baştan oluşan öznel bakışı yansıtmaması açısından dikkat çekicidir.

Gümüşhanevî'nin de eserini kaleme alış sebebinin bilinmesi önem arz etmektedir ve bunu; "talebelerimin bir kısmı benden "elfaz-ı küfür, amellerin ve itikadın tashihi hususunda bir eser telif etmemi istediler. Bir istihare neticesinde böyle bir çalışma yapmaya karar verdim..."⁵² şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadelerden İslam açısından insanların inanç ve amellerindeki küfre düşen hadiselerin ya da fikirlerin tespitine yönelik bir çalışma olduğun anlaşılmaktadır. Burada bir tarafa eğimli duruş söz konusu olsa bile verdiği bilgilerin sıhhati, yorum ve değerlendirmelerindeki isabet veya isabetsizlik onun asıl değerini oluşturmaktadır. Ayrıca dönemin önemli problemlerinden birisinin "küfür lafızlarının" oluşturduğunu da ortaya koymaktadır. Bu temel kaynaklarda akâid meseleleri içerisinde önemli görülen konulardandır. Bu açıdan Gümüşhanevî'nin meseleye yaklaşım şekli ve temellendirmeleri önemlidir.

İslam Mezhepleri Tarihi açısından Gümüşhanevî'nin eserinde zikrettiği bilgilerin niteliği ve sıhhati kadar bilgilerin kullanılış ve

⁵¹ el-Bağdâdî, Ebu Mansur Abdülkaahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev., Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıçlalı, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s. XXX, 1.

⁵² *Camiu'-Mütun*, s. 1-2; *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trz), s. 26.

yorumlanış şekli de önemlidir. Yani değerlendirdiği kişi ve görüşleri parçacı mı yoksa tümel bir gözle mi ele aldığı, hangi tarihsel geleneğin temel fikirlerine dayandığı ve neleri öne çıkardığı önemlidir. Çalışmamızda Gümüşhanevî'nin fikirleri, doğru-yanlış testine tabi tutulmayıp, İslam Mezhepleri Tarihçiliği açısından ne ifade ettiği ile ilgilenecektir. Bu bağlamda *Câmiu'l-Mütûn* isimli eserde yer alan mezhep tasnif sistemi ve değerlendirmede kullandığı temel argümanlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

“Bu ümmete, Nebiyy-i Zîşan'ın sünnetini ve hayat tarzını, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat yolunu tebliğ eden, ona tabi olmak sureti ile de iki cihan saadetine ulaşan Ashab-ı Kiram'dan Allah razı olsun”⁵³ diyerek eserine başlayan Gümüşhanevî, sistematik olmakla birlikte, İslam Mezhepleri Tarihi temel kaynaklarında yer alan başlıca mezheplerden bahsetmektedir. Tasnifinin temelinde 73 Fırka hadisi yer almaktadır.⁵⁴ Bu tasnifin Eş'ari geleneğinde kendini iyice ortaya koysa da⁵⁵ Mâturîdî'nin takipçilerinden de Eş'ari geleneğindeki gibi sistematik olmasa da kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁶ Gümüşhanevî'nin, daha sonra geniş şekilde de işleneceği gibi bu sistemi tam kullanmamasında kitabın yazılış amacı ve içeriği etkili olabileceği gibi kendisini konumlandığı Hanefî - Mâturîdî geleneğinin de etkisi olduğu düşünülebilir.

Mezhepleri Tasnifi:

Eserin genelinde yeri geldikçe mezheplere ve onların fikirlerine yer veren Gümüşhanevî, mezheplerin tasnifi ile ilgili asıl bilgileri kitabın ikinci bölümünde vermektedir. Öncelikle kitabın telif amacına uygun olarak küfrün çeşitleri üzerinde durmakta ve üç kısımda mutalaa etmektedir:

1. Cehlî Küfür: Kâfirlerin ve cahillerin küfrü

⁵³ *Câmiu'l-Mütun*, s. 1.

⁵⁴ Geniş bilgi için Bkz., Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Hadisi*, Rağbet Yay., İstanbul, 2010, s. 15-19.

⁵⁵ Krş.: eş-Şehristânî, Muhammed Abdülkerim, *el-Müel ve'n-Nihal*, çev., Prof. Dr. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005; el-Bağdâdî, age., II,III ve VI. Kısım.

⁵⁶ El-Pezdevî, İmam Ebu'l-Yusr, *Usulî'd-Din*, Thk., Dr. Hans Peter Lins, Kahire, 1424/2003, s. 249, 262.

2. İnkârî ve İnâdî Küfür: Firavun ve ona benzeyenlerin küfrü
3. Hükmi Küfür: Şer'an iman edilmesi gereken şeyleri tahrif etmekten dolayı oluşan küfür.

Gümüştanevî, mezhepleri tasnifine esas olarak bu üçüncü grubu yani Hükmi Küfrü kullanmakta ve ona göre tasnifini şekillendirmektedir. Fırkaları, temelde hak ve dalalette/sapık fırkalar olmak üzere ikiye ayırmaktadır.⁵⁷ Gümüştanevî, dalalette olan fırkaları asıl metinde "İslam Fırkaları yedi tanedir" şeklinde vermekte ve Şerh bölümünde de bunları Mutezile, Şia, Havâric, Mürchie, Neccâriyye, Cebriye, Müşebbihe⁵⁸ olarak zikretmektedir. "Sapık Fırkaların Halleri" başlığı altında ise bunlarla bağlantısını kurarak ve bir kısmının da kurmayarak Kaderiyye, Keysânîyye, Rafizîler, Yezîdiler, Şeytânîyye, Mutezileden bir grup, Cebriyye, Rafizîlerden Hz. Ebu Bekir ve Ömer'i tekfir edenler ve lanet edenler, Mücessime, Cehmiyye, Kerrâmîyye ve isimlendirmeden fikirlerini zikrettiği fırkalar bulunmaktadır.⁵⁹ Gümüştanevî'nin yaptığı bu tasnifinde isimlendirmesinde kullanmasa da, İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarında yer alan "73 Fırka Hadisi" esasında geliştirilen İslam'dan kaynaklanarak ortaya çıkan sapık fırkalar başlığı altında yer alan fırka tasnifine uymaktadır. Ancak Gümüştanevî, "Kâfir-Mürted ve Zındıklar" olmak üzere üçüncü bir grup olarak da Muattıla, Dehriyye, Deysâniler, Karmâtiler, Batnîler, Cenâhiler, Hulûliyye, Hurremiler, Bezîgiler, Beyâniler, Gurâbiler, Anberiyye, Ubeydiler ve İsmaililer gibi fırkalardan bahsetmektedir⁶⁰. Bunların arasında da başlangıçta zikredilen sapık fırkalar ile bağlantısını kurulanlar ya da temel eserlerde onlar ile bağlantılı oldukları ifade edilenler olduğu gibi İslam dışı oluşumların da yer aldığı görülmektedir. Bunlar ayrı ayrı ele alınacaktır.

⁵⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 30.

⁵⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 30.

⁵⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 31-34.

⁶⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 34-37.

I. Fırka-i Naciye

Gümüşhanevî, bu fırkaları “Onlar benim ve ashabımın yolunda yürüyenlerdir” hadisinde zikredilenler olarak tanımlanmaktadır. “Hak Mezhep” olarak isimlendirdiği Fırkâ-i Nâciye'nin temel özelliğini, her türlü bidat ve ehl-i hevadan uzak ve sapık fırkalarından itikatından salim olmak şeklinde belirtmekte ve üçe ayırmaktadır.⁶¹

a) Eş'ariler: Gümüşhanevî, Fırka-i Naciye içerisinde kabul edip de Ehl-i Sünnet kavramı içerisine dâhil etmediği bu fırka hakkında detay bilgiler eserinde vermemektedir. Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'nin liderliğini yaptığı Eş'arilik klasik kaynaklar içerisinde Ehl-i Sünnet'in iki kolundan birisi olarak zikredilmektedir. Mâturîdî ile aynı dönemde yaşamış olmasına rağmen her ikisinin eserlerinde birbirlerinden bahsettiği henüz tespit edilememiştir.

Gümüşhanevî, Ehl-i Sünnet'in dört mezhebe şamil olduğundan bahsetmektedir.⁶² Kanaatimizce detay isimlerini zikretmese de bununla Sünni Fıkhi mezhepler olan Hanefilik⁶³, Şafilik⁶⁴, Hanbelilik⁶⁵ ve Malikilikten⁶⁶ bahsediyor olmalıdır. Yeri geldikçe bu mezhep ve önde gelenlerinden bahsedilmektedir. Ancak Fırka-i Naciye tasnifi daha çok Ehl-i Sünnet'in itkadî mezheplerini konu edinmektedir. Onların fıkhi boyutlarındaki fikir ve oluşumlarına da zaman zaman yer vermektedir. İmam Mâturîdî'nin Ebu Hanife'nin ashabından olduğunu bahsettiği gibi Eş'ariliğin Şafiiliğe tabi olduğundan da bahsetmektedir. Eş'ariliğin kendi içerisinde ikiye ayrıldığını, bunlardan birisinin sapık fırkalardan olduğunu ve mutlak anlamda Eş'ari olduklarını, diğerinin ise Hanefi Mezhebi tarafını tuttuğunu ve bunlar Ebu'l-Hasan el-Eş'ari ve onun ashablarından oluştuğundan bahsetmektedir. Şafi ile Hanefi mezhebi arasın-

⁶¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 30.

⁶² *Camiu'l-Mütun*, s. 16.

⁶³ *Camiu'l-Mütun*, s. 3, 4, 7, 13, 16, 22, 50, 51, 89, 93, 95, 99, 102, 106, 113, 114, 122, 126, 136.

⁶⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 4, 37, 47, 51, 69, 75, 78, 91, 98, 106, 107, 109, 111, 121, 125, 133.

⁶⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 17, 28, 52, 59, 106.

⁶⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 37, 42, 43, 50, 51, 58, 64, 72, 75, 111.

da usulde 73 meselede ihtilafın olduğunu söyleyen⁶⁷ Gümüşhanevî'nin buradaki Eş'arî ayrımı üzerinde durulması gerekmektedir. Kanaatimizce bidat içerisinde gördüğü kısmının Eş'arî'nin Mutezile'den ayrılmadan önceki durumu ve o döneminde tabi olanlar için kullanmaktadır. Diğer kısmı ise Mutezileden ayrıldıktan sonraki hali ve ashabi için olsa gerektir. Ancak bu durumda da metin içerisinde Eş'ari ve Eş'ariliği nasıl kullandığına, aralarında burada yapılan ayırımın olup olmadığına bakmak gerekecektir.

Gümüşhanevî, Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eş'arî⁶⁸, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ⁶⁹Eş'arî⁷⁰ şeklinde kurucuya ithafen isimlendirmeler yapmasının yanı sıra, Eş'ariyye⁷¹ Eşâ'ire⁷² şeklinde geleneğe ve Bazı Eşâ'ire⁷³ şeklinde de geleneğin bir kısmına atfen isimlendirmeler yapılmaktadır. Eş'ari'ye atfedilen fikirleri zikrederken zaman zaman diğer fırkalarda olduğu gibi karşılaştırmalar yapmaktadır. Eş'ari'nin görüşlerini de Mutezile ve "bize göre" dediği Mâturîdî ve Mâturîdîliğin görüşleri ile birlikte sunmaktadır. Gümüşhanevî'nin Eş'arî'ye atfettiği fikirlerin bazıları şunlardır:

- Allah'ın bilinmesi, Mutezileye göre akılla, Eş'ariye göre marifetle gerçekleşir ve Gümüşhanevî'nin bize göre dediği Mâturîdî'ye göre ise Kur'an Allah'ı bize zaten bildirilmiştir.⁷⁴
- Allah'ın zati sıfatlarını bilmeyen birisinin cehaleti onu imansız etmez.⁷⁵ Allah'ın vücut sıfatı da sadece bir sıfattır.⁷⁶
- Eş'arî, insanların fiillerindeki durumu hakkında cebr-i mutavassıt olan görüşe yakındır,⁷⁷ kulun kudretinin fiilin ortaya çıkmasında hiçbir katkısı yoktur,⁷⁸ kendilerine tebliğ ulaşma-

⁶⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 16.

⁶⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 8, 70.

⁶⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 40.

⁷⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 2, 12, 13, 14, 16, 19, 40, 139.

⁷¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 28.

⁷² *Camiu'l-Mütun*, s. 32.

⁷³ *Camiu'l-Mütun*, s. 29.

⁷⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 2.

⁷⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 40,

⁷⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 12-13.

⁷⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 14.

⁷⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 19.

yan kişiler Mutezile ve Bazı Hanbelîlerin dediği gibi sorumlu olmazlar.⁷⁹

- İsim, tesmiye ve müsemma birbirinden farklıdır,⁸⁰ Gümüşhanevî'ye göre bu konuda Fahreddin Râzî'nin Mevâkîf isimli eserinde geniş malumat vardır.⁸¹
- Gümüşhanevî'ye göre Eş'ari'nin bidat ve heva ehli hakkındaki görüşü Malikî'deki gibi net değildir.⁸²

Eş'ari'nin fikirlerine karşı eleştirel bir üslup ve alternatif fikirler ileri süren Gümüşhanevî, Eş'ariliğe karşı uzak bir duruş sergilemektedir.

b) Selef Muhaddisleri (es-Selefü mine'l Muhaddisin): Gümüşhanevî'nin Fırka-i Nâciye içerisinde kabul edip, Ehl-i Sünnet içerisinde sokmadığı bu fırka hakkında detay bilgiler vermemektedir. Eş'arilikte olduğu gibi Gümüşhanevî'nin bu tasnifi yapmasında Mâtürîdî veya Mâtürîdîyye temsilcilerinin yapmış olduğu eleştiriler etkili olabilir. Örnek olarak Mâtürîdî, Kitabu't-Tevhid ve Tevilatu'l-Kur'an isimli eserlerinde "Haş(e)viyye"⁸³, "Ashâbu'l-Hadis"⁸⁴, ve "Ashabu'l-Hadis"'in kollarından kabul edilen "Ashabu's-Zevahir"⁸⁵ ve "Ashâbu'z-Zahir"⁸⁶ olarak zikrederek bazı konularda onlara eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Gümüşhanevî'nin "Selef Muhaddisleri" ismini başka yerde kullandığını tespit edemedik ancak halef/selef ayrımını yaptığı görülmektedir. Bu isimlerden ve aralarındaki farklardan bahsedilen yerlerde⁸⁷

⁷⁹ *Camîu'l-Mütun*, s. 28.

⁸⁰ *Camîu'l-Mütun*, s. 29.

⁸¹ *Camîu'l-Mütun*, s. 8

⁸² *Camîu'l-Mütun*, s. 72

⁸³ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, Yay. Haz. Prof Dr. Bekir Topaloğlu-Dr. Muhammed Aruçi, İSAM Yay, Ankara, 2003. ss. 506, 507, 508, 530, 609, 613, 614, 618, 627.

⁸⁴ Mâtürîdî, Ebi Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Es-Semerikandi, *et-Tevîlât*, Topkapı Sarayı, Medine Kısmı, Rakam 179, v. 519b.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Tevîlât*, v. 373a.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Tevîlât*, v. 374b, 379a.

⁸⁷ *Camîu'l-Mütun*, s. 42

Selef Muhaddislerinden olan seleften ziyade geçmişteki büyükler anlamında kullanılmaktadır.⁸⁸

c) Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat: Dört mezhebin hepsine şamil olarak Ehl-i Sünnet denildiğini söyleyen Gümüşhanevî, Fırka-i Naciye içerisinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaati Eş'arilik ve Selefî Muhaddislerden farklı olarak konumlandırmaktadır. İmam Mâturîdî ile ilgili bilgileri verirken onu Şeyhu'l İmamü'l-Kâmil" olarak niteler ve "O, İmamımız Ebu Hanife'nin ashabındandır,⁸⁹ demektedir. Eserde geçen "imam" isimlendirmesi de Mâturîdî için kullanılması muhtemeldir ki, eserin tercümesinde bazen "Mâturîdî" olarak tercüme edildiği de görülmektedir.⁹⁰ Eserin içerisinde "Mâturîdî'ye Göre İnanç Esasları" başlığı altında onun Kur'an'ın yaratılmış oluşu, istitaat ve büyük günah meselesi gibi temel kelâmi meselelerin yanı sıra, nazar, nasların zahirine göre hüküm vermek, kitap sünnet icma gibi usul meselelerindeki görüşlerini ele alıp aktarmaktadır.⁹¹ Fikirlerini temellendirmede Ebu Hanife⁹² ve İmam Maturidî'nin⁹³ yanı sıra Fahrü'l-İslam (el-Pezdevi)⁹⁴ ve Nesefî⁹⁵, İmam Muhammed,⁹⁶ Ebu Yusuf,⁹⁷ Evzâî,⁹⁸ Bezzâz,⁹⁹ Aliyü'l-Kârî,¹⁰⁰ Tahavî,¹⁰¹ Haniye,¹⁰² Halimî,¹⁰³ Sahib-i Sev'adu'l-Azam,¹⁰⁴ Ebu Bekir el-Belhî¹⁰⁵ gibi geleneğin önemli kişilerinden istifade etmektedir.

⁸⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 39, 71.

⁸⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 16.

⁹⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 40, 57

⁹¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 17-30.

⁹² *Camiu'l-Mütun*, s. 3,4.

⁹³ *Camiu'l-Mütun*, s. 7, 17,70.

⁹⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 4.

⁹⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 31.

⁹⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 42, 54, 69, 89, 99, 104, 105, 109, 118, 125, 131.

⁹⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 37, 50, 89, 99, 101, 105, 109, 112, 113, 114, 115, 120, 123, 126, 130, 133, 137,

⁹⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 51.

⁹⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 33, 37, 38, 39, 40, 54, 59, 73, 88, 92, 98, 121, 128, 102, 105, 108, 114, 116, 117, 122, 123, 125, 134, 135, 138, 139.

¹⁰⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 45, 50, 53, 54, 58, 59, 61, 70, 75, 76, 78, 102.

¹⁰¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 40, 77, 91, 131.

¹⁰² *Camiu'l-Mütun*, s. 33, 40, 59, 89, 95, 101, 106, 108, 113, 116, 117, 127.

¹⁰³ *Camiu'l-Mütun*, s. 91.

¹⁰⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 17, 23.

¹⁰⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 53, 74, 75.

Bunların yanı sıra Gümüşhanevî'nin Eş'ari ve Selefi Muhaddisleri eleştirmesi ve savunduğu fikirlerden Hanefi-Mâturîdî geleneğini kastettiği anlaşılmaktadır.

Gümüşhanevî, Ehl-i Sünnet kavramını Ehl-i Sünnet¹⁰⁶, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat¹⁰⁷ şeklinde birkaç yerde kullanmaktadır. Onlara atfedilen fikirler özetle şöyledir: İman ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin yolunun öğrenilmesi önemlidir ve farzdır¹⁰⁸, Hz. Peygamberin övdüğü gibi bütün sahabe tezkiye edilir ve övülür. Ali ve Muaviye arasındaki mesele ictihadi bir durumdur. Bunun aksini iddia edenler doğru yoldan sapmış olurlar.¹⁰⁹ "Allah'ın vasfı var ama sıfatları yok" diyenler tekfir edilemez.¹¹⁰ Mürcie'nin kâfir ve müminlerin bütün işleri hakkındaki hükmün ahrete irca edilebileceği görüşü Ehl-i Sünnetin hilafıdır.¹¹¹ Büyük günah işleyen kişi, Mutezile ve Mürcienin görüşlerinden farklı olarak Ehl-i Sünnet'e göre mümindir, günah işlediğinden dolayı fasık denilebilse de mutlak anlamda da fasık değildir.¹¹² Livata Mutezileye göre kebâir ise de Ehl-i Sünnete göre masiyettir.¹¹³

Burada zikredilen görüşler, kaynaklarda Ehl-i Sünnete atfedilmektedir. Gümüşhanevî'nin, Eş'ari ve Selefi Muhaddislerle karşı Ehl-i Sünnet'in görüşlerini sahiplenir ve savunur bir üslup kullandığı dikkat çekmektedir.

II. Sapık Fırkalar:

Gümüşhanevî'nin Sapık Fırkalar olarak isimlendirdiği yedi ana fırkanın alt kolları ile ilgili verdiği fırkaların toplamı 72'ye ulaşmaktadır.¹¹⁴ "Sapık Fırkaların Halleri" başlığı altında da bu ana fırkalar ile bir kısmının bağlantısını kurduğu ve bir kısmının da kurmayarak zikrettiği ve isimlendirdiği mezheplerin yanı sıra se-

¹⁰⁶ *Camîu'l-Mütun*, s. 22, 32, 30, 35, 40, 63,69.

¹⁰⁷ *Camîu'l-Mütun*, s. 26, 39.

¹⁰⁸ *Camîu'l-Mütun*, s. 39, 30.

¹⁰⁹ *Camîu'l-Mütun*, s. 26.

¹¹⁰ *Camîu'l-Mütun*, s. 40.

¹¹¹ *Camîu'l-Mütun*, s. 32,

¹¹² *Camîu'l-Mütun*, s. 22.

¹¹³ *Camîu'l-Mütun*, s. 69.

¹¹⁴ *Camîu'l-Mütun*, s. 30.

kiz tanesini de isimlendirmeden sadece fikirlerini zikrederek değerlendirmektedir.¹¹⁵ Burada, Gümüşhanevî'nin birbiriyle bağlantısını kurduğu fırkalar anlam bütünlüğü oluşması açısından bir arada ve alt başlıklar halinde zikredilmeye çalışılacaktır. Her hangi bir mezheple irtibatını kurmadığı fırkalar ise ayrı ele alıp değerlendirilecektir.

Gümüşhanevî'nin tasnifinde daha ziyade “küfre düşme” noktalarından hareket edildiğinden Milel-Nihal ve Fırak kitaplarındaki gibi bir düzen bulunmamaktadır. “Sapık” olarak tanımlanan fırkaların görüşleri bir bütünlük içerisinde ele alınmayıp küfür veya bidat ile olan ilişkileri bağlamında konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla fırkalar bu yönleriyle öne çıkarılmış olmaktadır. Öne çıkan fikirleri bağlamında “Ehl-i Küfür” tanımlaması yapılmakta ya da küfre düştüğü belirtilmektedir. Hakkında nassın sabit olmadığı ya da ihtilafli olan konularda ise “küfür”den ziyade “bidat” kavramı kullanılarak “Ehl-i Bidat” olarak isimlendirilerek hükmün hafifletildiği görülmektedir. Eserde zikredilen sapık fırkalar ve öne çıkan görüşleri şöyledir:

A. Mutezile: Gümüşhanevî'nin fikirlerine en çok yer verdiği mezheptir. Bu mezhebi, Ehl- Adl ve't-Tevhid¹¹⁶, Mutezile¹¹⁷, Bazı Mutezile¹¹⁸ ve Umum Mutezile¹¹⁹ şeklinde isimlendirmektedir. Gümüşhanevî onlar ile ilgili görüşlerin bir kısmını İmam Mâturîdî'ye dayandırmaktadır. İmam Mâturîdî'nin onların görüşlerinin Vasıl b. Ata ve ona tabi olan ve Hasan Basri'nin talebesi Amr b Ubeyd tarafından serdedildiğini, Harun Reşid zamanında ise Ebu Huzeyl Allaf'ın ortaya çıktığını ve mezhebin beş esasını oluşturduğunu¹²⁰ söylediği ifade edilmektedir. Gümüşhanevî'nin Mutezile'ye atfettiği bazı fikirle şunlardır:

- “Allah akılla bilinebilir.”¹²¹

¹¹⁵ Geniş bilgi için bk., *Camiu'l-Mütun*, s. 79-80.

¹¹⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 16.

¹¹⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 2, 3, 13, 15, 19, 21, 22, 23, 28...

¹¹⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 21.

¹¹⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 4.

¹²⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 7.

¹²¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 2.

- İmanın bütün şartlarını bilip dil ile ikrar edip kalp ile tasdik etmedikçe kişi mümin olmaz,¹²² mukallit mümin değildir ve yeri küfür ve iman arasında bir yerdir.¹²³
- Büyük günah işleyenler ne kâfir ne de mümindir, iki şey arasında bir yeredir.¹²⁴ Onlar tevbe etmeden ölürlerse ebediyen Cehennemde kalacaklardır. Gümüşhanevî bu görüşlerinden dolayı Mutezileyi “ehli bidat”ten saymaktadır.¹²⁵
- Arş ve kürs Allah’ın ilmidir.¹²⁶ Kur’an’da geçen el, nefis gibi Allah’a izafe edilen isimlere kudret, nimet gibi manalar vermek Allah’ın sıfatlarına hâlel getirir¹²⁷, dolayısıyla Allah’ın sıfatları yoktur.¹²⁸ “Basar” sıfatı olmadığından Allah hiçbir şeyi göremez.¹²⁹
- Allah (CC) şerri takdir etmez ve onunla hükmetmez. Eğer şer ile hükmeder sonra da azap ederse zulüm etmiş olur ki, Allah zulümden münezzehtir.¹³⁰ Şerri Allah yaratmaz¹³¹
- Ru'yet¹³², kabir azabı, mizan, havz ve şefaet yoktur.¹³³
- Şeytanın insana tesiri yoktur, insanlara vesvese vermez. İnsana vesveseyi nefis verir, cin de şeytan gibidir, vesvese vermeye gücü yetmez.¹³⁴
- Velilerin kerametleri batıldır, evliyanın kerameti hak olsaydı, mucizeler olmaması gerekirdi,¹³⁵ tebliğ olunmayan kimseler mazurdurlar¹³⁶

¹²² *Camiu'l-Mütun*, s. 3.

¹²³ *Camiu'l-Mütun*, s. 4.

¹²⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 22.

¹²⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 33.

¹²⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 7.

¹²⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 13.

¹²⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 31.

¹²⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 32.

¹³⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 16.

¹³¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 31.

¹³² *Camiu'l-Mütun*, s. 17.

¹³³ *Camiu'l-Mütun*, s. 21, 56.

¹³⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 23.

¹³⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 25.

¹³⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 28.

- İsim müsemmadan başkadır.¹³⁷

Gümüşhanevî, yukarıda özetle bahsettiği ve eleştirdiği fikirlerle Mutezileye diğer fırkalardan daha fazla yer verdiği görülmektedir. Bahsedilen bu fikirler Mezhepler Tarihi ve Kelâm kitaplarında Mutezilenin yaygın görüşleri olarak zikredilmektedir.

a. Kaderiyye Mezhebi: Mutezile mezhebinden ayrılmış bir fırka olduğunu belirttiği Kaderiyye hakkında Gümüşhanevî, Hz. Peygamberden (SAS); “Onlar bu ümmetin Mecusileridir. Hastalıklarında ziyaret, öldüklerinde de şehadet etmeyin. Onlar Kader konusunda Allah’ın düşmanıdırlar.” buyrulduğunu aktarır ve Kaderiyye’nin “Şer Allah’ın takdiri değildir ve herkes yaptığığın failidir” dedikleri için tekfirlerinin vacip olduğunu belirtmektedir.¹³⁸ Kaderiyye hakkında zikredilen bu rivayetin benzerini İmam Mâturîdî de nakletmektedir.¹³⁹ Gümüşhanevî, Kaderiyye’den olduğunu belirttiği İbn Kasım’dan da bahsetmektedir.¹⁴⁰ İbn Kasım’ın kimliği hakkında yeterli bilgi vermemektedir. Fikirlerini de Ehl-i Sünnet alimleri ile birlikte ve Sünni kaynaklardan aktarmaktadır.¹⁴¹ Gümüşhanevî’nin Kaderiyye ile ilgili serdettiği görüşler özetle şöyledir:

Tevfik fiilden öncedir¹⁴², insanın dışındaki diğer varlıkların kudretlerinin fiil icad etmede doğrudan doğruya tesiri vardır.¹⁴³ Allah’ın (cc) bir takdiri olmadan kul fiilini yaratır.¹⁴⁴ Hayır Allah’tan, şer ise kula izafe edilir.¹⁴⁵

¹³⁷ *Camiu’l-Mütun*, s. 29.

¹³⁸ *Camiu’l-Mütun*, s. 31.

¹³⁹ İmam Mâturîdî’de Kaderiyye ile ilgili görüşlerinde “Kaderiyye bu ümmetin Mecusisidir” hadisini kullanmakta ve fiillerin yaratılması konusunda benzer şekilde eleştirmektedir. Bkz. Mâturîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 138-139; Koçoğlu, Kıyasettin, *Mâturîdî’nin Mutezileye Bakışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 68.

¹⁴⁰ *Camiu’l-Mütun*, s. 42.

¹⁴¹ *Camiu’l-Mütun*, s. 41, 42, 43, 44, 53.

¹⁴² *Camiu’l-Mütun*, s. 20.

¹⁴³ *Camiu’l-Mütun*, s. 19.

¹⁴⁴ *Camiu’l-Mütun*, s. 32.

¹⁴⁵ *Camiu’l-Mütun*, s. 34.

Allah'ın vasfı var sıfatı yoktur, ancak Gümüşhanevî'ye göre bu görüşlerinden dolayı tekfirleri gerekmez.¹⁴⁶

Gümüşhanevî'nin Kaderiyyeden kabul ettiği İbn-i Kasım'a atfettiği görüşler arasında Allah'a küfredip söven kişi kâfirdir ve kanı helaldir. Bu kişiden tövbe etmesi istenmelidir.¹⁴⁷

b. Mutezileden Bir Grup: Gümüşhanevî'ye göre Mutezilenin bu gurubu, "Allah ne görür ne de görülür" dedikleri için tekfir edilmeleri gerekir. Bu görüşleri ile Yüce Allah'ın basar sıfatını reddettiklerini belirterek : "(O Adam) Allah'ın muhakkak (her şeyi görüp durduğunu hiç de bilmemiş mi?" (Alâk, 96/14) ayetinin bu fikri çürüttüğüne dikkat çekmektedir. Bu fırkanın Allah görülmez diyerek ruyeti de inkar ettiklerini belirten Gümüşhanevî, "Yüzler vardır o gün ter ü tazedir, Rablerine bakacaklardır," (Kıyâme, 75/22-23) ayetinin ru'yete delil olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁸

B. Şia: Gümüşhanevî, Şia¹⁴⁹, Şiiyye¹⁵⁰ ve Gulat Şia¹⁵¹ olarak isimlendirdiği Şia'yı yirmi iki gruba ayırmaktadır. Meshi¹⁵² ve mesh üzere meshi kabul etmedikleri¹⁵³, Hz. Osman'a buğz ettikleri için İbn Habîb'e göre şiddetle tedip edilmeleri gerektiğinden,¹⁵⁴ bahsetmektedir.

a. Keysaniyye: Gümüşhanevî, Şia'dan veya Ravafız'dan bir fırka olarak zikrettiği Keysaniyyeyi "Allah hakkında pişmanlık ve yarınlma caizdir" dedikleri için küfürlerini gerekli görmektedir. Bu görüş "beda" olarak bilinen Allah Teala'nın bir meselede fikrini değiştirmesi anlamında kullanılmaktadır.¹⁵⁵

¹⁴⁶ *Camîu'l-Mütun*, s. 40.

¹⁴⁷ *Camîu'l-Mütun*, s. 44.

¹⁴⁸ *Camîu'l-Mütun*, s. 32.

¹⁴⁹ *Camîu'l-Mütun*, s. 27, 64.

¹⁵⁰ *Camîu'l-Mütun*, s. 33.

¹⁵¹ *Camîu'l-Mütun*, s. 6.

¹⁵² *Camîu'l-Mütun*, s. 27.

¹⁵³ *Camîu'l-Mütun*, s. 33.

¹⁵⁴ *Camîu'l-Mütun*, s. 64.

¹⁵⁵ *Camîu'l-Mütun*, s. 31. Krş., Bağdâdî, Keysaniyyeyi Ravafızın alt kollarından saymaktadır. (bk., age., s. 31-40.) Şehristânî, ise Şia'nın alt kollarından saymaktadır. Beda fikrini Keysaniyyeden Muhtariyye'nin görüşü olarak verilmektedir. (bk., *Mîlel-ve Nihal*) s. 135.141).

b. İshakiyye: Gümüşhanevî'nin Gulat Şia'dan diye nitelediği İshakiyye'nin "Allah'ın her hangi bir şekilde tecelli edebileceği, şer cihetinde şeytanın, hayır cihetinde de meleklerin insan suretine girmeleri gibi Yüce Allah'ında bazı kamil insanlar suretinde zahir olabileceği ve onlarda tam bir kudretin husule geleceği görüşlerini savunduklarını, örnek olarak Şiilerin kendi imamlarını örnek olarak verdiklerini ifade etmektedir.¹⁵⁶

c. Şeytaniyye-Numaniyye: Gümüşhanevî, Muhammed b. Numan ismine Şeytaniyye ve Numaniyye olmak üzere iki fırka atfetmektedir. Her ikisini Şia'nın veya Rafızîlerin, Numaniyyeyi ise Gulat Râfıza'nın bir kolu olarak görmektedir. Şeytaniyyenin "Allah ancak murad ve takdir ettiği zaman bilir, ondan önce bir şey bilmez" dedikleri için tekfir edildiklerini ve "Allah eşyanın yaratılmadan önceki durumunu bilmez" diyerek Allah'a cehalet isnad ettiklerini belirtmektedir.¹⁵⁷ Numaniyye'nin ise Yaratılmadan önce Allah eşyanın durumunu bilmediği ancak irade ettiği zaman bildiğini söyleyerek ona cehalet isnat ettikleri belirtmektedir.¹⁵⁸ Bu ayrımın benzeri Bağdâdî ve Şehristânî arasında da bulunmaktadır. Bağdâdî, Şeytaniyye'yi İmamiyye'nin 14. fırkası ve Muhammed b. Numan er-Rafızî'ye tabi olanlar olarak zikretmektedir.¹⁵⁹ Şehristani ise Şia'nın alt kollarından kabul ettiği Galiyye'ye nispet etmektedir.¹⁶⁰

C. Rafızîler: Gümüşhanevî'nin sapık fırkalar arasında saydığı ancak Râfıza'nın Şia ile bir bağlantısından bahsetmemektedir. Bazı meselelerde ise yan yana ve farklı fırkalarmış gibi kullandığı da görülmektedir. Numâniler, Gurâbiler ve Cenâhilerle birlikte bir de Ravâfızın Gulat olanlarından bahsetmektedir. Onları "12 İmam" ile ilgili inançlarından bahsederek aynı kategorinin aşırı uçlarından gibi göstermektedir.¹⁶¹ Gümüşhanevî, Rafızîlerin ruhların tenasüh

¹⁵⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 6. Krş., Şehristânî İshakiyye'ye Galiyye içerisinde yer vermektedir. (bk., *Milel-ve Nihal*) s. 170).

¹⁵⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 31-32.

¹⁵⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 32.

¹⁵⁹ Bağdâdî, *age.*, s. 52.

¹⁶⁰ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s.168-169.

¹⁶¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 32.

ettiklerine, öldükten sonra tekrar dirileceklerine, bir cesetten diğer cesede geçmek suretiyle ebedileştiklerine, Allah'ın ruhunun 12 İmama geçtiğine, 12 imamın ilah olduklarına, kayıp imamın yani Mehdi-i Muntazarın'ın bir gün çıkacağını beklediklerine, Mehdi gelinceye kadar emir ve nehiyleri yerine getirmeyi tehir ettiklerine, Cebrail (AS)'nin vahyi Ali'ye getireceğine yanlışlıkla Hz. Muhammed (a.s)'a getirdiğine inandıkları için tekfirlerinin vacip olduğunu söyler.¹⁶² Eserde 12 İmamın Hz. Ali soyundan olduklarını ve Mehdi geldiğinde bütün kötülüklerin yeryüzünden silineceğini, emir ve nehiylerin de kalkacağına inandıkları da belirtilmektedir.¹⁶³ Gümüşhanevî, Rafızîlerden Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e küfredenler ve lanetleyenlerin kâfir olduklarını, "Hz. Ali bu ikisinden üstündür" diyenlerin ise ehl-i bidat¹⁶⁴ olduğunu söyleyerek isim vermeden Rafızîlerin alt kollarına da atıflarda bulunmaktadır. Gümüşhanevî'nin bahsettiği Rafızîlerin diğer görüşleri şunlardır: Her birr ve fâcirin arakasında namaz kılınamayacağı ve mesh üzere meshin olmayacağı, çıplak ayağa mesh edilmesi gerektiği¹⁶⁵, ruyetin olmayacağı¹⁶⁶, velilerin kerametlerinin hak olamayacağı, aksi takdirde peygamberlerin mucizelerinin olmaması gerektiği¹⁶⁷, va'id, azap ve ahiretin bazı hallerini olmaması gerektiği.¹⁶⁸ Rafızîlerin çoğu Hz. Aliyi peygamberlikte Hz. Muhammed SAV ye ortak kabul ettikleri ve imamın nübüvvet ve huccet hususunda Resulullah'ın yerine geçtiği¹⁶⁹, hatta Rasulullah'tan sonra Hz. Ali'yi hilafet makamına getirmediklerinden dolayı Müslümanların hepsi delalettedir. Gümüşhanevî bu görüşlerinden dolayı onları tekfir etmektedir.¹⁷⁰

a) Gurabiler: Gümüşhanevî'ye göre bunlar Hz. Ali'nin peygamber olduğunu iddia eden Rafızîlerdendir. Hz. Peygamber ile Hz. Ali

¹⁶² *Camiu'l-Mütun*, s. 31.

¹⁶³ *Camiu'l-Mütun*, s. 31.

¹⁶⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 33.

¹⁶⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 27, 33.

¹⁶⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 17.

¹⁶⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 25.

¹⁶⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 44.

¹⁶⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 36.

¹⁷⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 68.

iki karganın birbirine benzediği gibi benzediklerinden, Cebrail'in vahyi şaşırarak Hz. Peygambere getirdiğini iddia ettiklerinden dolayı "Gurabi" denildiği belirtilmektedir. Gümüşhanevî, Gurabilerin bu iddialarının büyük bir yalan olduğunu, Hz. Ali ile Hz. Peygamber (SAS) arasında en ufak bir benzerliğin olmadığını müdellel olduğunu belirtmektedir.¹⁷¹

b) Cenahiler: Gümüşhanevî, Rafızilerden bir grup olduklarını belirttiği Cenahiyye'nin Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer'in yolundan gittiklerini belirtmektedir. Ayrıca, Tayyara'nın da Cenâhiyye olarak isimlendirildiğini belirtmekte ve onların Ruhların tenasühüne, Allah'ın ruhunun sırası ile Hz. Âdem, Hz. Şit ve diğer Peygamberlere, sonra Hz. Ali'nin çocuklarına ve sonunda Abdullah b. Muaviye'ye intikal ettiğine, kıyametin olmadığına ve haram olan şeylerin hepsinin helal olduğuna inandıklarını belirtmektedir.¹⁷²

D. Hariciler: Gümüşhanevî'nin görüşlerine en çok yer verdiği fırkalardan bir diğeri de Hariciliktir. 20 grup olduklarını söylemektedir.¹⁷³ Onların Hz. Ali ile Muaviye arasında gerçekleşen tahkimden dolayı Hz. Ali'ye (r.a.) biat etmekten vazgeçtiklerini ve bundan dolayı İslam toplumundan ayrılan ilk grup olduklarını belirtmektedir. Hz. Ali'nin ikna etmek için onlara Abdullah İbn-i Mesud'u gönderdiği fakat netice alınamayınca onlarla savatığını¹⁷⁴, kendilerinin dışındaki bütün Müslümanların kâfir gördüklerini, başka bir yerde ise Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Aişe ve kendileri dışında kalanlara kâfir dediklerinden dolayı küfürlerine hükmetmenin gerektiğini ifade eden Gümüşhanevî, büyük günah işleyenlerin kâfir oldukları ve ebedi cehennemde olacakları¹⁷⁵, Hz. Osman'a buğz ettiklerinden dolayı tedip edilmeleri

¹⁷¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 35. Krş., Bağdâdî, Gurabileri, İslam'a Mensup olmadıkları halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar arasından saymaktadır ve benzer fikirleri zikretmektedir. (bk., age., s. 194-195).

¹⁷² *Camiu'l-Mütun*, s. 34. Krş., Bağdâdî, Cenahiyyeyi, İslam'a Mensup olmadıkları halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar arasından saymaktadır ve benzer fikirleri zikretmektedir. (bk., age., s. 189-190).

¹⁷³ *Camiu'l-Mütun*, s. 31.

¹⁷⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 31.

¹⁷⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 22, 31, 33.

gerektiği¹⁷⁶, mesh caiz değildir¹⁷⁷, amel imandandır,¹⁷⁸ şeklindeki görüşlerine de yer vermektedir.

a) Yezidiyye: Gümüşhanevîye göre, Haricilerden bir fırka ola Yezidiyye'nin liderliğini Yezid b. Ünsiye yapmaktadır. Acem'den bir peygamberin çıkacağını, gökten bir kitap ineceğini ve Hz. Peygamberin ümmetini ortadan kaldıracağına inandıklarını belirten Gümüşhanevî, bu görüşlerinden dolayı tekfirlerinin vacip olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁹

E. Mürcie: Gümüşhanevî, sapık fırkalar arasında saydığı Mürcie'yi beş gruba ayırmıştır ve onların bazı görüşlerine yer verip eleştirmiştir. Mürcieye atfettiği görüşlerden bazıları şunlardır: Günah işleyen kimse mümindir, muttakidir, ahrette azap görmez. İyi amel, küfürle beraber fayda vermediği gibi kötü amel de iman ile birlikte zarar vermez.¹⁸⁰ İman, kalp ile marifet olmaksızın dil ile söylemektir.¹⁸¹ Kâfirler cehennemde azap görmezler ve burada müminler ile kâfirler arasındaki fark sadece müminler yer içer eğlenirler, kâfirler ise bunlardan mahrumdurlar.¹⁸²

Gümüşhanevî'ye göre Mürcie mezhebini şu görüşlerinden dolayı tekfir edilmelidir: Mümin ve kâfirlerin durumunu Allah'a (cc) bırakırız, mümine Cennetlik, kâfire de Cehennemlik diyemeyiz. Dünya ve ahiret Allah'ındır, iki âlemde de dilediğini mağfiret eder, dilediğini de cezalandırır, iyi amellerimiz makbul kılınmış, kötü amellerimiz ise affedilmiştir. Ameller farz değildir, fazilettir, yapanlar için iyidir, yapmayanlara bir şey yoktur. Gümüşhanevî'ye göre bu görüşlerde olanlar kâfirdir, müminler günahkârlarla dost olamaz diyenleri ise ehl-i bidattir.¹⁸³

¹⁷⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 64.

¹⁷⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 27.

¹⁷⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 33.

¹⁷⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 31. Krş., Bağdâdî Yezidileri Haricilerden kabul ettiği halde İslam'a Mensup olmadıkları halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar arasında saymaktadır. Benzer fikirlere yer vermektedir. (bk., age., s. 216). Şehristânî ise aynı fikirler ile Hariciler içerisinde göstermektedir. (bk., *Milel ve Nihal*, s. 125.

¹⁸⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 22, 33.

¹⁸¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 23.

¹⁸² *Camiu'l-Mütun*, s. 29.

¹⁸³ *Camiu'l-Mütun*, s. 30-33.

Gümüşhanevî, burada zikredilen üç farklı görüşün ikisini küfürle birisini bidatle isimlendirmektedir. Bu tasnif Mâturîdî'nin "Zemmedilen Mürcie" ve "Medhedilen Mürcie" ayrımındaki zemmedilen kısımdakiler tanımlamasına da uymaktadır.¹⁸⁴

F. Cebriyye: Gümüşhanevî'ye göre Cebriye de tekfir edilmelidir. Bunlara göre kulun kudreti, kazanması ve tesiri yoktur, o cansız bir varlık gibidir, meydana gelen herhangi bir işte dahil yoktur. Hal böyle olunca kul emir ve nehye muhatap olmaktan da kurtulmuş olur.¹⁸⁵ Cebriyyeye göre kul mümin ve kâfir olmakta mecburdur,¹⁸⁶ Allah mümini mümin kâfiri de kafir olarak yaratmıştır¹⁸⁷, muvaffakiyet ise fiilden sonradır.¹⁸⁸

G. Müşebbihe: Gümüşhanevî'nin üç yerde ve sadece atıflar ile bahsettiğinden haklarında bir değerlendirme yapmak mümkün olamamaktadır.¹⁸⁹

H. Neccariyye: Gümüşhanevî'nin üç gruba ayırdığı Neccâriyye'yi Hüseyin b. en-Neccâr'a tâbi olanlar olarak zikretmektedir. Allah'ın sıfatlarını inkâr ettikleri, Kur'an-ı Kerim yazıldığı zaman cisim, okunduğu zaman araz olarak gördüklerinden tekfirlerini gerekli görmektedir.¹⁹⁰ Onların kabir azabı, mizan, havz ve şefaati kabul etmediklerini¹⁹¹ de belirtmektedir.

İ. Mücessime: Gümüşhanevî'ye göre bu mezhebi benimseyenler "Allah'ın hususi bir mekanı vardır, o da arştır, dedikleri için tekfir edilmeleri gerekir. Onlar bu görüşlerinde Müşebbihe, Kerrâmiyye, Mutezile Cehmiyye ile hem fikirdirler.¹⁹²

III. Kâfir-Mürted ve Zındık Fırkalar

¹⁸⁴ El-Mâturîdî, Ebi Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Es-Semerkandi, *Tevîlât*, Topkapı Sarayı, Medine Kısmı, Rakam 179, C. 2 (542b-1062b), s. 15.

¹⁸⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 32.

¹⁸⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 4, 33.

¹⁸⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 14.

¹⁸⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 20.

¹⁸⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 7, 14, 33.

¹⁹⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 31.

¹⁹¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 20.

¹⁹² *Camiu'l-Mütun*, s. 33.

Gümüşhanevî'nin bu grupta zikrettiği fırkaların bir kısmı Bağdâdî tarafından "İslam'a Mensup Olmadıkları Halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar" arsında sayılmaktadır. Hulûliyye, Karmâtîler, Batniyye, Cenâhiler, Gurâbiler¹⁹³ bunlardan bazılarıdır. Yine Gümüşhanevî'nin bu grup içerisinde sayıp ta Bağdâdî ve Şehristânî'nin İslam içi fırkalar arasında saydıkları da bulunmaktadır. Bu grupta zikrettiği fırkalar ve özet olarak görüşleri şunlardır;¹⁹⁴

1. **Muattıla:** Rububiyeti inkar etmektedirler.¹⁹⁵
2. **İttihadiyye:** Allah'tan başkasına ibadet edilebileceğini savunmaktadırlar.¹⁹⁶
3. **Hululiyye:** Allah ile beraber başka bir şeye ibadet etmenin mümkün olduğunu savunmaktadırlar.¹⁹⁷
4. **Dehriyye:** Uluhiyyeti inkâr etmektedirler.¹⁹⁸
5. **Deysaniyye:** Hayrı ve şerri farklı ilahların yarattığına inanmaktadırlar.¹⁹⁹
6. **Maniler:** Kendisinin Peygamber olduğunu iddia eden Mani isminde bir zındık tarafından kurulmuş ve Deysânilerle aynı görüşü savunmaktadırlar.²⁰⁰
7. **Sabiiler:** Maniler ile aynı görüştedirler. Meleklerle ibadet ederler. Hz. Nuh'un dininden olduklarını zannederler.²⁰¹
8. **Mecusiler:** Hayrı yaratan Yezdan ve şerri yaratan Ehriman (şeytan) olmak üzere iki yaratıcı olduğuna inanırlar ve ateşe taparlar.²⁰²

¹⁹³ Bağdâdî, age., s. 175-240.

¹⁹⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 33-37.

¹⁹⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 35.

¹⁹⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 33.

¹⁹⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 34.

¹⁹⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 34.

¹⁹⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 34.

²⁰⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 34.

²⁰¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 34.

²⁰² *Camiu'l-Mütun*, s. 20. Şehristânî, Mecusiler, Sabiileri, "Ehl-i Kitap'tan Olma İhtimali Bulunanlar" arasında saymaktadır. (*Milel ve Nihal*, s. 209-210) Maniler

9. **Karmâtîler:** Karmat bir köy ismidir. Liderleri Hamdan bu köydendir. İsmail b. Cafer es-Sadık'ın imam olduğunu iddia ettikleri için İsmailiyye mezhebindedirler. Allah'ın (cc.) yanına çıkılır, oturulur, konuşulur ve Allah bazı kimselere hulul eder dedikleri için kafirdirler.²⁰³ İbâhileri²⁰⁴ ve Melâhideleri²⁰⁵ de Karâmitadan kabul etmektedir.²⁰⁶
10. **Batnîler:** Kur'an-ı Kerimin zahirini kabul etmedikleri için kendilerine bu isim verilmiştir. Bunlara göre Kur'an-ı Kerim'in zahiri tekfirle dolu bir işkencedir. Kur'an-ı Kerim'in batını ise bu tekfirlerin reddini gerektirmektedir. Bunlara göre Kur'an-ı Kerim zahiri ile batını bir meyvenin kabuğu ile içi gibidir. Tenasühe inanırlar, Allah'a veled isnad ederler, Allah ile oturulur, konuşulur, hatta bazı insanlara hulul eder dedikleri için de kâfirdirler.²⁰⁷ Allah'ın sıfatlarını inkâr ederler.²⁰⁸ Cennet, Cehennem, haşır, sevap, ceza bize zahir olmayan gizli mana ve ruhani bir lezzettir, dedikleri içinde kâfirdirler.²⁰⁹ Onlar, vaid, azap ve ahretin bazı hallerini inkâr ederler.²¹⁰ Gümüşhanevî, Ashabu'l-Hulul ve Tenâsüh dediği fırkaları da Batıniyyeden saymaktadır.²¹¹
11. **Hişâmîler:** Gümüşhanevî'ye göre Hişam b. Hakem ve Hişam b. Salim'in ashabıdır. Allah'ın kadim olmadığına, hâdis olduğuna, cesedinin olduğuna ve bu cesedin bir tarafının beyaz

ve Deysanilere de Seneviyye'ye altında yer vermektedir. (*Milel ve Nihal*, s. 222, 227).

²⁰³ *Camiu'l-Mütun*, s. 34.

²⁰⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 77.

²⁰⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 35.

²⁰⁶ Eş'arî, Karmâtîleri Rafızanın on sekizinci kolu (İlk Dönem İslam Mezhepleri, s. 57), Bağdâdî ise İslam'a Müntesip Olmadıkları Halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalardan Batıniyye içerisinde kabul etmektedir. (bk., age., s. 220-223).

²⁰⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 34.

²⁰⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 33.

²⁰⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 36.

²¹⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 43. Bağdâdî, Bâtınileri, İslam'a Müntesip Olmadıkları Halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar arasında saymaktadır. (bk., age., s. 176, 219-241).

²¹¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 34.

bir gümüş parçası gibi parladığına, oturup kalktığına inandıkları için kafir olmuşlardır.²¹²

12. **İseviye:** Gümüşhanevî'ye göre liderleri Halife Mansur'un döneminde yaşamış Yahudi asıllı İsa b. İshak b. Yakup'tur. "Peygamberimiz (s) ile birlikte başka peygamberlerin de olabileceğine veya Hz. Peygamberden sonra peygamber gelebileceğine inandıkları için kâfirdirler. Ayrıca, Peygamberimizin sadece Araplara gönderildiğini iddia etmektedirler.²¹³
13. **Cehmiyye:** Gümüşhanevî'nin tekfirini vacip görmediği fırkalardan birisidir. Onların görüşlerinden bazılarını zikretmektedir: Allah kelamının kadim olmadığını,²¹⁴ kabir azabı, havz, hesap, mizan ve şefaatin olmadığı, azap melekleri, kabirdeki suallerin olmadığı²¹⁵ evliyanın kerametinin kabul edilemeyeceği, aksi takdirde Peygamberlerin mucizelerinin hak olmayaacağı²¹⁶ ismin müsemmadan farklı olduğunu²¹⁷ savunmaktadırlar.²¹⁸
14. **Anberiyye:** Basra kadılığı yapmış Abdullah b. Hasan el-Anberi'ye mensup olduklarını belirten Gümüşhanevî, akîdeye ve akla taalluk eden meselelerde taklidi caiz gördüklerinden bahsetmektedir.²¹⁹

²¹² *Camîu'l-Mütun*, s. 34-35. Bağdâdî, Hişamiyyeyi İmamiyyenin kollarından görmektedir. (bk., age., s. 48-52). Şehristânî, ise Şia içerisinde Galiyye'nin kollarından saymaktadır. İslam içi fırkalardan Sifatîyyenin alt kollarından saymaktadır. (bk. *Milel ve Nihal*, s. 167-168).

²¹³ *Camîu'l-Mütun*, s. 36. Krş., Bağdâdî, Age., s. 175, 216.

²¹⁴ *Camîu'l-Mütun*, s. 17.

²¹⁵ *Camîu'l-Mütun*, s. 20, 21.

²¹⁶ *Camîu'l-Mütun*, s. 25.

²¹⁷ *Camîu'l-Mütun*, s. 29, 33.

²¹⁸ Eş'arî, Cehmiyyeyi, Mürcienin kollarından kabul etmektedir. (Bk., İlk Dönem İslam Mezhepleri, s. 137. Bağdâdî ise Sapık Fırkalar arasında zikretmekte (bk., age., s. 156-157), Şehristânî, Cebriyenin kollarından birisi olarak kabul etmektedir. (*Milel ve Nihal*, s. 85-86)

²¹⁹ *Camîu'l-Mütun*, s. 35.

15. **Hurremiler, Beziğiler ve Beyaniler:** İmam nübüvvette ve hucet hususunda Resulullah'ın yerine geçer ve Beyan ve Beziğ ismindeki kişilere Peygamber dedikleri için Kafirdirler.²²⁰
16. **İbahiyye:** İnsanın hiçbir şeyle mükellef olmadıklarına inanırlar.²²¹
17. **Ravendiyye:** Kalpte insanın cüzlere ayrılamayan bütün olduğunu söylemektedir.²²²
18. **Kerramiyye:** Gümüşhanevî'nin Kafir, Mürted ve Zındık fırkalardan birisi olarak zikrettiği Kerramiyyenin şu görüşlerine yer vermektedir: "Rahman arşa istiva etmiştir" (Taha, 5) ayetindeki istiva istikrar yani arş üzerine oturup yerleşme manasındadır.²²³ Allah'ın sıfatları cisimdir²²⁴, isim müsemmadan farklıdır²²⁵, iman, kalp ile değildir dil ile söylemektir,²²⁶ mesh üzere mesh olmaz²²⁷ ve kudret fiilden öncedir.²²⁸
19. **Dırariyye:** Kudret fiilden öncedir.²²⁹
20. **Vucudiyye:** Vaid, azap, kıyamet ahvali ve şeriatın bazı kısımlarını inkâr ederler.²³⁰

²²⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 36. Krş., Bağdâdî, Hurrâmiyye'yi İslâm'dan kaynaklanmayan fırkalardan Hulûliyye'den, (bk., age., s. 198). Beziğiyyeyi Hattabiyyenin bir kolu olarak görmektir. (bk., age., s. 192). Beyaniyye ise Gulat Rafızanın kollarından kabul edilmektedir. (bk., age., s. 20).

²²¹ *Camiu'l-Mütun*, s. 35.

²²² *Camiu'l-Mütun*, s. 32. Eş'arî, Rafıza Fırkaları içerisinde kabul etmektedir. (bk., *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 52.)

²²³ *Camiu'l-Mütun*, s. 7.

²²⁴ *Camiu'l-Mütun*, s. 6.

²²⁵ *Camiu'l-Mütun*, s. 29, 33.

²²⁶ *Camiu'l-Mütun*, s. 23.

²²⁷ *Camiu'l-Mütun*, s. 33.

²²⁸ *Camiu'l-Mütun*, s. 19. Bağdâdî, Kerrâmiyye'yi sapık fırkalardan görmektedir. (bk., age., s. 160-168). Şehristânî, ise İslâm içi fırkalardan Sıfâtiyyenin alt kollarından saymaktadır. (bk. *Milel ve Nihal*, s. 102-103).

²²⁹ *Camiu'l-Mütun*, s. 19. Eş'arî'nin temel fırkalardan birisi olarak zikrettiği (*İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 230-231) Dırâriyyeyi, Bağdâdî, Sapık Fırkalar arasında kabul etmektedir. (bk., age., s. 158). Şehristânî ise Cebrîyyenin alt kollarından birisi olarak kabul etmektedir. (*Milel ve Nihal*, s. 88).

²³⁰ *Camiu'l-Mütun*, s. 43.

21. **İsmailiyye:** Gümüşhanevî, İsmailiyyeden direk olarak değil “Karmatiler ve Anberiyye'nin İsmailiyyeden olduğunu belirtilirken yer vermektedir. İsmailiyyeyi de İsmail b. Cafer es-Sadık'ı imam kabul edenler olarak tanımlamaktadır.²³¹
22. **Seneviyye:** Gümüşhanevî, iki yerde zikrettiği Seneviye'nin vahdeti inkar ettiklerini ve Zenadıkadan bir grubun Seneviyyeden olduğunu belirtmektedir.²³²

Gümüşhanevî'nin “Kafir, Mürted ve Zındık Fırkalar”dan zikrettikleri arasında temel eserlerde Sapık Fırkalar arasında zikredilenler, İslam'dan olmadıkları halde İslam'a nispet edilenlerden ve başka dinlerden olan fırkalar bulunmaktadır. Bu karışıklık Gümüşhanevî'nin bakışından yani küfre düşme noktalarından hareketle tasnif etmesinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Çalışmamız sonucunda elde edilen ve incelenen verilerden anlaşıldığı kadarıyla Gümüşhanevî, mezhepleri 73 fırka hadisi temelinde tasnif etmektedir. Fırkaları, Fırka-i Naciye, Sapık/Dalle Fırkalar ve Kafir, Mürted ve Zındık fırkalar olarak üçe ayırmaktadır. Ona göre Fırka-i Naciye, Eş'ariyye, Muhaddis Selefilere ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten oluşmaktadır. Buradaki üçüncü gruptakiler ile Hanefi-Mâturîdîler kastedilmektedir. Onun bu taksimi klasik tasniflerden farklılık arz etmektedir. Sapık Fırkalar ile İslam Mezhepleri kaynaklarındaki tasniflerde İslam'dan kaynaklanan ama görüşleri ile küfre ve bidate düşen fırkaları kastetmektedir. Bunlar Mutezile, Şia, Hâriciyye, Mürchie, Cebriyye, Müşebbihe, ve Neccâriyye ana başlıkları altında verilmektedir. Kafir, Mürted ve Zındık fırkalar da ise temel kaynaklarda İslam içi kabul edilmeyen, diğer dinlerden kaynaklanan fırkalara yer verilmektedir. Ancak Gümüşhanevî'nin burada zikrettiği Karmatiler, İsmailiyye, Hişâmiyye, Cenâhiler, Kerrâmîyye gibi fırkalar yine temel kaynaklarda İslam'dan kaynaklı ama sapık kategorisinde değerlendirilen fırkalar arasında yer aldığı görülmektedir.

²³¹ *Camîu'l-Mütun*, s. 34-35.

²³² *Camîu'l-Mütun*, s. 7, 37.

İsmi zikretmeden bazı fırkalardan da bahseden Gümüşhanevî, yaptığı genel tasniflerinde sistematik ve detaylı bir bilgi vermek yerine, kitabın yazılış amacına uygun olarak küfre ve bidate düşen yönlerini öne çıkararak bilgiler sunmaktadır. Bundan dolayı zaman zaman tasnif ve kurduğu bağlantılarda problemler oluşmuş, tasnifin sınırları net olamamıştır.

Gümüşhanevî'nin tasnifinin Bağdâdî ve Şehristânî'nin verdiği bilgilerle uyum içerisinde olduğu, değerlendirmelerinde ise Hanefî-Mâturîdî etkinin hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde yer alan mezhep tasnif ve yorumları ve öne çıkarılan görüşler, Gümüşhanevî'nin genel yaklaşımının kavranması açısından önem arz ederken, yaşadığı dönemin problemlerine ışık tutması açısından bu tasnifi anlamlıdır.

Kaynakça

- Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Haz. Necdet Yılmaz, İstanbul 1992
- Arslan, Ahmet Turan, “*Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin Verdiği Bazı İcâzetnâmeler*”, *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, ss.109-119, Seha, İstanbul, 1992.
- Aydın, Osman, “*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*”, Hititkitap Yayınevi, I. Baskı, Çorum, 2008.
- Aydoğdu, Rukiye, 19 YY. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî Özelinde*, Basılmamış, Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. SBE., Ankara, 2008.
- Büyük İslam ve Tasavvuf Önderleri Ansiklopedisi*, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Demirer, Macit, *Hadis İlimleri Açısından Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî (v. 1311/1893) ve Levâmiu'l-Ukûl Adlı Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. S.B.E., Konya, 2007.
- el-Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev., Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı, TDV Yayınları, Ankara, 1991.
- el-Kevserî, Mehmed Zâhid b. Hasan, *İrşâmü'l-Merîd*, İstanbul, 1328.

- Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, Çev.: Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2005.
- eş-Şehristani, Muhammed Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Çev., Prof. Dr. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Haz. M.Z.K., İstanbul 1983
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İzmir, 2004.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaeddin, *Câmiü'l-Mütun fî Hakkı Envai's-Sıfati'l-İlahiyye ve'l-Akâidi'l-Mâturidiyye ve'l-Elfâzi'l-Fikri ve Tashihi'l-A'mali'l-Acibiyye, Dârü't-tibâati'l-âmire*, İstanbul, H. 1273/1856. 144 s. Eserin İSAM Ktp., Dem.No: 014233 de kayıtlıdır.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Ehl-i Sünnet Akâidi* (Câmiu'l-Mütûn), Bedir Yayınları (Trz.).
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Ehl-i Sünnet Akâidi* (Câmiu'l-MütûnTercümesi), Bedir Yayınları, İstanbul, 2010.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Zübdetü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevaid* / çev. Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, Taş Baskı, İstanbul, İsmail Hakkı'nun Litografya Destegahı, 1281/1964.
- Gümüşhanevi, Ahmed Ziyaüddin, *Büyük Dua Kitabı*, (Mecmuatü'l-Ahzab'dan Seçme Dualar), terc., Ahmet Faik Arslantürkoğlu, İslamoglu Yayınları No:49.
- Gümüşhanevi, Ahmed Ziyaüddin, *Camiu'l-Usul ve Eki*, Mütercim: Hüsameddin Fadiloğlu, İstanbul, 2007.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Kırk Hadis*, Mütercim: Dr. Mehmed S. Bursalı, I. Baskı, Konya 2006.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Müceddid Risalesi ve Vasiyetler*, Mütercim: Dr. Mehmed S. Bursalı, I. Baskı, Konya 2006.
- Gündüz, İrfan, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî, Hayatı, Faaliyetleri, Eserleri ve Tesirleri" Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.
- Gündüz, İrfan, *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984
- Kara, İsmail, "Gümüşhanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi", Büyük İslam ve Tasavvuf Önderleri Ansiklopedisi, İstanbul 1993
- Koçoğlu, Kıyasettin, "Hasan b. Ömer es-Sunkûrî'nin Zübdetü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid'inde "Hey'et'l-Kallp Şeceretü'l-İman ve Şecertü'l-Niran" Modeli", Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, C. 7, S. 2, İstanbul, 2010, ss.(321-333)
- Koçoğlu, Kıyasettin, *Mâturidî'nin Mutezileye Bakışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.
- Kummî-Nevbahî, *Şii Fırkalar Kitabı'l-Makâlât ve'l-Fırak, Fıraku'ş-Şia*, Çev-

renler: Hasan Onat - Sabri Hizmetli - Sönmez Kutlu - Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004.

Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Es-Semerkandi *et-Tevîlât*, Topkapı Sarayı, Medine Kısmı, Rakam 179.

Mustafa Fevzî b. Numân, *Hediyyetü'l-Hâlîdîn*, İstanbul, 1313.

Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Hadisi*, Rağbet Yay.İst., 2010.

San, Sabri Özcan, "*Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Mahalli Tespitler ve Şahsi Tereddütlerimiz*", Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.

